

אב המון גויים

אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אֲתָךְ וְהִייתָ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם : וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֶךָ אֲבָרָם וְהָיָה שְׁמֶךָ אֲבָרָהֶם כִּי אֵב הַמּוֹן גּוֹיִם
 נִתְתִּיף: (בראשית יז ד-ה)

רש"י בראשית פרק יז פסוק ה

כי אב המון גויים - לשון נוטריקון של שמו. ורש"י שהיתה בו בתחילה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם, לא זזה ממקומה. שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שנתוספה ליהושע, שנאמר: "ויקרא משה להושע בן נון יהושע" (במדבר יג טז).¹

ברכות דף יג עמוד א

"אברם הוא אברהם" (דברי הימים א א כז) - בתחילה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו. "שרי היא שרה", בתחילה נעשית שרי לאומתה, ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו. תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם - עובר בעשה, שנאמר: "והיה שמך אברהם" (בראשית יז ה). רבי אליעזר אומר: עובר בלאו, שנאמר: "ולא יקרא עוד את שמך אברם" (שם) ... אלא מעתה, הקורא ליעקב "יעקב" הכי נמי? - שאני התם, דהדר אהדריה קרא, דכתיב: "ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב" (בראשית מו ב). מתיב רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר זבידא: "אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם" (נחמיה ט) - אמר ליה: התם נביא הוא דקא מסדר לשבחיה דרחמנא מאי דהוה מעיקרא.²

תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק א הלכה יב

כיוצא בהן, "לא יקרא עוד את שמך אברם" והיה שמך אברהם. כתחילה, הרי את אב לארם. עכשיו, הרי את אב לכל העולם כולו, שנאמר: כי אב המון גויים נתתיך.³

מסכת שבת דף קה עמוד א

¹ בניגוד ליו"ד של שרי (המסמלת את הפרטיות השרה שלי) שנעקרה והוחלפה בה"א (כעת היא שרה לכל העולם) עד שצריכים היו למצוא לה מקום אחר, הרי"ש של אברהם שמסמלת את תחילתו שהיה רק אב לארם, נשארה במקומה גם אחרי שהיה לאב המון גויים ונתוספה לשמו האות ה"א. כדי שנזכור לדורות שתחילתנו ומקורנו בארם? שלאוניברסליות יש שורשים לוקליים? ואיך נקשר זאת להגדה של פסח בה אנו פותחים: "ארמי אובד אבי וירד מצרימה וכו'", שמא צריכים אנו להקדים ולומר: "אבי ארם היה אבי וילך ארצה נענן וכו"? ועוד הערה קטנה לענין ארם זה שבאברהם. היכן בתורה מקושר אברהם לארם? המקום היחיד שאנו מצאנו, וגם זה בדרך אגב, הוא כאשר אברהם שולח את עבדו לקחת אישה ליצחק: "ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו ... ויקם וילך אל ארם נהרם אל עיר נחור" (בראשית כד י). והמאיר עוד עינינו ברי"ש ארם זו של אברהם אבינו, יבורך.

² הביטוי "אב המון גויים" לא נזכר בגמרא זו, אבל לדעתנו הוא מרחף באוויר באופן מאד ברור (אולי נשמט בגלל קיצור המעתיקים. ראה המשפט הפותח את הקטע מהגמרא שהבאנו. הסיומת: שנאמר: "והיית אב המון גויים", כמו בתוספתא שנביא להלן, מתבקשת בו ביותר ונראה כאילו הושמטה). הכינוי "אב המון גויים" שניתן לאברהם, עושה את כל ההבדל מיעקב. יעקב וישראל הם שני שמות חלופיים ומשלימים, שתי תכונות וקווי אופי ברורים של יעקב. התורה עצמה, מיד לאחר שהיא אומרת "לא יאמר עוד שמך יעקב כי אם ישראל", חוזרת וקוראת לו יעקב לא פחות משהיא קוראת לו ישראל. (הגמרא מביאה דווקא את הפסוק מבראשית מו ב מסיבות ברורות). וכבר דרשו רבים את הדואליות יעקב ישראל ואף אנו אם נזכה, נדון בו פעם. אברהם לעומת זאת, מרחיב את שמו הקודם "אברם הוא אברהם". הוא מקבל תוספת, לא פן אחר. גם אחרי שהורחב שמו לאב המון גויים, עדיין הוא מכיל את שם העם המקורי ממנו יצא. האוניברסליות איננה מעלימה את המקור. וגם לדידנו, אחרי שהוא אברהם העברי, הוא גם אביהם של אומות ודתות אחרות. הוא מצטווה על המילה המפרידה בינו ובין שכניו הערלים, אך הוא גם נותן מעשר למלכיצדק ומכיר בכהונתו. אברהם כולל את אברם ואין סיבה לחזור אחורה. אב המון גויים כולל גם את הרי"ש המקור. לדורות. אגב, יעקב הוא "בחור באבות" (בראשית רבה עו א, "בחיר האבות" מדרש שכל טוב בראשית לג) ואילו אברהם הוא "בחור באומות" (שבת להלן) ואכמ"ל.

³ מתוספתא זו קבלנו את הפרשנות לגמרא בברכות שהבאנו בהערת 2 לעיל. כאן מוזכר בפירוש "אב המון גויים" כפי שמתבקש גם בגמרא. נראה גם שתוספתא זו היא המקור לרש"י בו פתחנו. עם זאת, "מיטיבי לכת" אשר יעינו בתוספתא באופן מדוקדק וילכו עם הביטוי "כיוצא בו" לאחור, יגלו שלכאורה היא סותרת את הגמרא. ראה שם הלכה י שדנה בהזכרת יציאת מצרים בימות המשיח ואומרת: "לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא יציאת מצרים מוסף על מלכיות. מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפילה. כיוצא בו לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל וגו'. לא שיעקר שם יעקב ממנו אלא שיהא יעקב מוסף על ישראל. ישראל עיקר ויעקב טפילה". משם הוא ממשיך להשוואה שוב של יציאת מצרים והפעם עם מלחמת גוג ומגוג ואז הוא מגיע להלכה יב שהבאנו: "כיוצא בהן, לא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם". הרי לנו בפירוש שהיחס אברהם אברם, הוא כמו היחס ישראל יעקב, כמו ימות המשיח ויציאת מצרים. ייתכן שהתוספתא אכן חולקת על הגמרא בברכות וייתכן שניתן לגשר ביניהם שדא עקא, זה שהר"ש השתמרה בתוך השם החדש אברהם היא ה"כיוצא בו" שמדמה כן את אברהם לשאר המקרים שם.

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא: מנין ללשון נוטריקון מן התורה? – שנאמר: כי א"ב המו"ן גוים נתתיך. אב נתתיך לאומות, בחור נתתיך באומות, המון חביב נתתיך באומות⁴, מלך נתתיך לאומות, ותיק נתתיך באומות, נאמן נתתיך לאומות.⁵

בראשית רבה פרשה מט סימן ב

אמר ר' שמואל בר נחמן: משל למלך שהיה לו סנקתדרוס⁶ אחד, ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו. פעם אחת בקש המלך לעשות דבר חוץ מדעתו. אמר המלך: כלום עשיתי אותו סנקתדרוס שלי אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו! אמר ר' יודן: אמר הקב"ה: הרי יש שם לוט בן אחיו ואיני מגלה לו? ורבותינו אומרים: כבר קראתי אותו אביהם, שנאמר: "כי אב המון גויים נתתיך" (בראשית יז ה) - דנים את הבן חוץ מן האב? מתן תורה גליתי לו, גיהנם גליתי לו, דינה של סדום למחר ואיני מגלה לו?⁷

בראשית רבה פרשה נא סימן יא

אמר ר' יהודה בן ר' סימון ורבי חנין בשם ר' יוחנן: בנותיו של לוט הולכות לעבור עבירה ונתפקדו? באיזה זכות? בזכות "מואב" - מי אב: "כי אב המון גוים נתתיך" (בראשית יז ה).⁸

ירושלמי מסכת ביכורים פרק א דף סד טור א / הלכה ד

תני בשם רבי יהודה: גר עצמו מביא וקורא מה טעם כי אב המון גוים נתתיך. לשעבר היית אב לארם ועכשיו מיכן והילך אתה אב לכל הגוים. רבי יהושע בן לוי אמר: הלכה כר' יהודה.⁹

רמב"ן בראשית פרק יז פסוק ד

⁴ בקטע זה נראה לנו להגיה באופן הבא: המו"ן – הדרשן חוזר ומפרק את הנוטריקון (ראשי תיבות) של המילה המון: חביב נתתיך, מלך נתתיך וכו'. בכל מקרה, נראה שדרשה זו מתבססת על חילופי האותיות ה"א והי"ת. אל תקרא חביב, אלא הביב. ראה פירוש מהרש"א כאן. ה"א וח"ת קרובות גם בכתב ומניפת קולמוס קטנה מפרידה ביניהן. ואולי יש כאן גם סיוע לדוברי שפות לטיניות שקשה להם להגות את החית המזרחית וכותבים במקומה H. חביב Haviv.

⁵ מה שמוזר בדרשה זו הוא, שהנוטריקון שהדרשן מעיד עליו שהוא מן התורה איננו אלא מן הדרשן. הנוטריקון שבתורה הוא פשוט, כפי שרש"י בו פתחנו אומר, אב המון גויים כפירוש לשם אברהם ובפרט לאות ה"א שנוספה. וכמו שאומר אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד רסה: "מנין שדורשין נוטריקון באגדה? ת"ל אברהם אב המון גוים". הנוטריקון שהדרשן בגמרא יוצר על א"ב המו"ן הוא "קומה שניה" ואיננו מהתורה, אלא מן הדרשן. גמרא זו צריכה עיון. והמאיר עינינו יבורך.

⁶ יועץ, היושב ליד המלך בקתדרה (א.א. הלוי). סנ - קתדרוס.

⁷ ראה המדרש שם במלואו מתחילת הסימן, שהוא פותח בפסוק "סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם" (תהלים כה יד) וכן הפסוק בעמוס ג ז: "כי לא יעשה ה' א-להים דבר כי אם גילה סודו אל עבדיו הנביאים". ובהמשך שם, נימוק אחר מדוע ה' משתף את אברהם בעונש לסדום, משום שסדום היא חלק מהארץ המובטחת לאברהם: "וחמישה כרכים הללו בתוך שלו הם". אבל בקטע שלנו, הנימוק הוא "אב המון גויים". מי האב? אברהם. ומי הבנים? אנשי סדום החטאים. ראה רש"י בפרשה הבאה, פרק יח פסוק יז: "קראתי אותו אברהם, אב המון גוים, ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי?" אין אבהות למחצה, רק לבנים הטובים. אב המון גויים לכולם, גם לאנשי סדום כפי שנראה עוד בהמשך.

⁸ ראה המדרש שם במלואו על כוונת בנות לוט שמתחילה לא הייתה אלא לשם זנות והמשכו ההיסטורי הוא בזנות בשיטים (ראה דברינו [שטים של זנות](#) בפרשת בלק). ראה שם גם על ההבדל בין בנות לוט ובין רות המואביה שכוונה הייתה לשם מצווה. ראה שם גם המדרש על הבת הבכירה אמו של מואב שלא התביישה לקרוא לבנה "מואב" – מאב" ולהצהיר בריש גלי על ממזרותו. אז אחרי כל זאת, איך באמת הרו בנות לוט? בגלל אברהם! אברהם, בתפקידו כ"אב המון גויים" מעורב בעקיפין גם במקרים חמורים כאלה. בזכותו נולדו ממזרים אלה, חיו (ראה ירושלמי יבמות פרק ח וכן ויקרא רבה לב ו שממזר אינו חי יותר משלושים יום) והפכו לאומות חזקות שעשו צרות רבות לעם ישראל. האם רק עניין "אב המון גויים" כאן, או שמא גם הקשר לדוד המלך שמוצאו ממואב ומציאתו בסדום ("מצאתי דוד עבדי – היכן מצאתיו? בסדום" בראשית רבה מא ד). האם אברהם כאן מגן על בנות לוט, על מואב ועמון, או שמא על רות ודוד? כך או כך, לאברהם יש קשר מיוחד לסדום, ראה דברינו [סוכתה של סדום](#) בחג הסוכות.

⁹ המשנה במסכת ביכורים פרק א משנה ד אומרת: "הגר מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו ואם היתה אמו מישראל מביא וקורא. וכשהוא מתפלל בינו לבין עצמו אומר אלהי אבות ישראל וכשהוא בבית הכנסת אומר אלהי אבותיכם". אבל הירושלמי חולק ובעקבותיו הלך הרמב"ם ופסק בהלכות ביכורים פרק ד הלכה ג: "הגר מביא וקורא שנאמר לאברהם אב המון גוים נתתיך, הרי הוא אב כל העולם כולו שנכנסין תחת כנפי שכינה. ולאברהם היתה השבועה תחלה שירשו בניו את הארץ". המשפט האחרון של הרמב"ם בא לפתור בעיה נוספת שהגרים לא נחלו בארץ ישראל. את שתי הבעיות האלה פותר הרמב"ם בעזרת הפסוק "אב המון גויים", אשר נמשך לשיטתו גם להבטחה לירושת הארץ! לעומת גישה ברורה זו של הרמב"ם, נחלקו שני עמודי ההוראה של בעלי התוספות, רבינו תם (יעקב איש תם) ור' יצחק מדמפיי. ראה תוספות מסכת בבא בתרא דף פא עמוד א למעוטי אדמת עכו"ם: " ... ומכח ההיא משנה לא היה מניח רבינו תם לגרים לברך ברכת הזימון, לפי שאינו יכול לומר שהנחת לאבותינו ארץ טובה. וקתני נמי (שם): כשהוא מתפלל בינו לבין עצמו אומר אלהי אבות ישראל וכשהוא מתפלל בבית הכנסת אומר אלהי אבותיכם ואם היתה אמו מישראל אומר אלהי אבותינו. ולר"י נראה דשפיר מצי אמר גר לאבותינו ולא קיימא לן כההיא משנה, אלא כר' יהודה דפליג עלה. כדאיתא בירושלמי (ביכורים פ"א) דאמר תני בשם ר"י גר עצמו מביא וקורא מאי טעמא דאמר קרא (בראשית יז) כי אב המון גוים נתתיך לשעבר היה אב לארם מכאן ואילך לכל גוים ר' יהושע בן לוי אמר הלכה כר"י". וראה עוד בעניין זה, טור אורח חיים סימן נג (לעניין גר כשליח ציבור) וסימן קצט (לעניין גר בזימון) וכן שולחן ערוך בסיומנים אלה.

הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים - הוא ברית המילה כאשר יפרש זאת אות הברית, ואחרי הברית תהיה לאב המון גוים. וברוך השם אשר לו לבדו נתכנו עלילות שהקדים וצוה את אברהם לבא בבריתו להימול קודם שתהר שרה, להיות זרעו קדוש.¹⁰

מסכת ראש השנה דף יט עמוד א

בעשרים ותמניא ביה אתת בשורתא טבתא ליהודאי דלא יעידון מאורייתא.¹¹ שגזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה, ושלא ימולו את בניהם, ושיחללו שבתות. מה עשה יהודה בן שמוע וחביריו? הלכו ונטלו עצה ממטרוניתא אחת שכל גדולי רומי מצויין אצלה. אמרה להם: בואו והפגינו בלילה. הלכו והפגינו בלילה, אמרו: אי שמים! לא אחיכם אנחנו, ולא בני אב אחד אנחנו, ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרין עלינו גזירות קשות! וביטלום.¹²

שבת שלום
מחלקי המים

¹⁰ רמב"ן מחזיר אותנו לפסוקים עצמם מציג גישה שונה לחלוטין. פרק יז שבראשו מופיע פעמיים הביטוי "אב המון גוים" עוסק כולו בברית המילה המיוחדת את "זרע הקודש" משאר העמים. בעם ישראל עסקינן. ומה הם "המון גוים"? יאמר רמב"ן: עם ישראל שיפירה וירבה ותו לא. ומה עם ישמעאל שגם הוא נמול? ראה איך רמב"ן מדגיש את הריון שרה שבא לאחר ברית המילה. אכן, גישה שונה פרטיקולרית. אך לפחות לגבי גרים, דווקא המילה היא חיזוק לירושלמי, לרמב"ם ולר"י כנגד המשנה בביכורים ושיטת רבינו תם. ראה מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק יז: "והיית לאב המון גוים. כל מי שימול ויתגייר תיקרא אתה אביו. מיכן היה ר' יהודה אומר: גר מביא ביכורים וקורא הגדתי היום אשר נתת לאבותינו, לפי שאברהם אבינו אב לכל הגרים".

¹¹ בעשרים ושמונה בו (בחודש אדר) באה בשורה טובה ליהודים שלא יסורו מן התורה. זו ציטטה של הגמרא היא ממגילת תענית, היא מגילה אשר מונה את הימים והמאורעות בהם נעשו ניסים לישראל, בתקופת בית שני, בהם אסור להתענות ולהספיד (מגילת אי-תענית). מגילת תענית היא 'המסמך הפרושי הקדום ביותר שבידינו אשר יצא מחוג החכמים של ימי בית שני', כהגדרת פרופ' ורד נעם, אשר כתבה ספר מחקר מקיף על המגילה ועל הסכוליון, שהוא פירוש והרחבה הנלווה למגילת תענית ([הוצאת יד בן-צבני תשס"ד](#)).

¹² רש"י ושטיינזלץ לא פירשו מי הוא האב כאן. באגדות המהרש"א הוא מפרש שמדובר ביצחק שהיה גם אבי עשו ופה מדובר במלכות רומי. אולי הכוונה (גם) לאברהם (ראה שהמהרש"א מדבר על ארם ואולי ט"ס הוא והכוונה לאדום, אבל אם ארם, אז באמת למה יצחק ולא אברהם) ואז לפנינו שימוש חדש ושונה ל"אב המון גוים". היהודים פונים לגויים ומבקשים שלא ירפו אותם מכח "אב המון גוים" של אברהם. עוד על נושא זה: ראה מלאכי פרק ב פסוק י: "הלא אב אֶחָד לְכָלְנוּ הֲלוֹא אֵל אֶחָד בְּרָאנוּ מְדוּעַ נִבְגַּד אִישׁ בְּאֶחָיו לְחַלֵּל בְּרִית אֲבֹתֵינוּ". סביר מאד שפסוק זה עומד ברקע של הגמרא בראש השנה, אלא שדא עקא, שאת הפסוק במלאכי ניתן גם לפרש בדרכו "הצרה" של רמב"ן שמדובר בעניין פנימי של עם ישראל. ועדיין צ"ע והרחבה.